

Lilia Citko

DOI 10.15290/sw.2022.22.12

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Filologiczny

Kolegium Językoznawstwa

tel.: +48 85 745 74 50

e-mail: l.citko@uwb.edu.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8340-4814>

Z zagadnień opisu leksykograficznego polskiej terminologii prawosławnej – wariantywność wyrazów hasłowych¹

Słowa kluczowe: prawosławie, terminologia religijna, wariant językowy

Opracowany na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku *Słownik polskiej terminologii prawosławnej* pod redakcją ks. W. Przyczyny, K. Czarneckiej, ks. M. Ławreszuka [SPTP] zawiera ponad 4 tysiące artykułów hasłowych dotyczących wiary, moralności, życia religijnego i organizacji Cerkwi². Realizowany od 2017 roku projekt naukowy miał na celu systematyzację i normatywizację słownictwa polskiego prawosławia. „Potrzeba taka, [...] wynika nie tylko bezpośrednio z braku kompleksowego normatywnego opracowania tej terminologii w języku polskim, ale również ze wskazań i potrzeb środowisk naukowych oraz wydawnictw, publikujących w języku polskim oryginalne i przekładowe prace dotyczące prawosławnej teologii

---

¹ Artykuł finansowany w ramach programu ministra nauki i szkolnictwa wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017–2022, nr projektu 0083/NPRH5/H11/84/2017.

² Słownik jest dostępny w dwóch wersjach: papierowej oraz elektronicznej. Wersja elektroniczna zawiera dodatkowo materiał audio obejmujący wszystkie polskie terminy oraz ich odpowiedniki w języku greckim, cerkiewnosłowiańskim i angielskim, por. <https://sptp.uwb.edu.pl/>.

i kultury” [Charkiewicz 2018, 181]. W założeniu autorów³ słownik ma dokumentować polską leksykę i frazeologię z zakresu prawosławia, ukształtowaną na bazie terminów chrześcijańskich, stosowanych w niepodzielnym Kościele pierwszego tysiąclecia, rozwijanych następnie i uzupełnianych po schizmie Wschód–Zachód w 1054 roku [Czarnecka, Ławreszuk, Przyczyna 2018, 222]. Jak podkreśla się we wstępie do słownika, przyjęcie szeroko zakreślonej perspektywy historycznej pozwala uznać terminologię prawosławną za odrębny zasób leksykalny, posiadający własną wielowiekową specyfikę, ugruntowaną w epoce bizantyjskiej (od podziału Kościoła w roku 1054 do upadku Bizancjum w 1453 roku) i rozwijaną w kolejnych wiekach. Oznacza to, iż źródeł takiego słownictwa należy upatrywać w kilku językach. Obok podstawowego, historycznie umotywowanego rezerwuaru, jakim jest greka i cerkiewszczyzna zarówno najstarszego cyrylometodejskiego okresu, jak i późniejszych redakcji, ważnym zapleczem prawosławnej leksyki stały się języki wschodniosłowiańskie mniejszości narodowych zamieszkujących Polskę – Białorusinów, Ukraińców, Łemków. Istotną rolę odegrała również polszczyzna. Kształtowanie się terminów polskiego prawosławia w ścisłej relacji z terminologią katolicyzmu jest naturalnym procesem uwarunkowanym współistnieniem obu Kościołów i konfesji w obrębie państwa. Prawosławne słownictwo, stanowiące część polskiego leksykonu religijnego, odznacza się jednocześnie szeregiem cech specyficznych wynikających przede wszystkim z różnic teologicznych i eklezjalnych obydwu wyznań chrześcijańskich.

Wielość źródeł leksykalnych, z których czerpie polskie prawosławie, znajduje odzwierciedlenie w bogatym i zróżnicowanym językowo zbiorze terminów. Wyrazistym przejawem różnorodności prawosławnego leksykonu jest wariantywność terminów tworzących jego zasób i dokumentujących różne drogi pochodzenia. Najstarsza i najbardziej znacząca część tego zasobu to słownictwo greckie, zaświadczone już w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Są w tej grupie wyrazów zarówno zapożyczenia właściwe, przejęte w oryginalnej lub nieznacznie przekształconej fonetycznie i/lub morfologicznie postaci, jak i kalki stanowiące dosłowne tłumaczenia z greki⁴. Oba typy terminów mogły trafić do słownika polskiego prawosławia bezpośrednio z języka cerkiewnosłowiańskiego, który jest językiem liturgicznym Cerkwi, jak również za pośrednictwem języków ruskich. Badająca historyczne kontak-

---

³ Zespół autorów słownika: ks. W. Przyczyna, ks. M. Ławreszuk, K. Czarnecka, ks. J. Kupryjaniuk, M. Kurianowicz, G. Makal, ks. P. Makal, ks. W. Misijuk, A. Rygorowicz-Kuźma.

⁴ Na temat typologii zapożyczeń istnieje bogata literatura, por. m.in. [Cienkowski 1964, 417–429; Walczak 1999, 96–107; Walczak 2010, 189–199].

ty polsko-ruskie krakowska sławistka Maria Karpluk [2010, 228] ustaliła, że słownictwo związane z prawosławiem przenikało do polszczyzny wraz z innymi wyrazami jeszcze przed wiekiem XVI⁵. Późniejszą chronologicznie warstwę leksyki, która weszła na trwałe do zasobu prawosławnej terminologii, tworzą cerkiewizmy o proveniencji ruskiej. W znacznej mierze są to leksemy, bądź nienotowane w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, bądź w nim występujące, ale nieposiadające znaczenia sakralnego⁶. Integralną częścią prawosławnego leksykonu jest również nazewnictwo pochodzące z terminologii Kościoła rzymskokatolickiego, gdyż polszczyzna – obok cerkiewno-słowiańskiego – stała się językiem liturgii prawosławia.

Różnicowanie genetyczne słownictwa, będące efektem różnojęzycznych dróg zapożyczania, obrazują analizowane w tym tekście formy wariantywne terminów sakralnych⁷. Pochodzą one z korpusu *Słownika polskiej terminologii prawosławnej* [SPTP] obejmującego swym zakresem słownictwo dotyczące głównych obszarów życia religijnego osób prawosławnych⁸. Na potrzebę normatywizacji tej leksyki wskazywali autorzy wcześniejszej publikacji *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej* [Kostiuczuk, Tofiluk, Ławreszuk, Misijuk, Charkiewicz 2016]. Nawiązując do pracy Renaty Przybylskiej i Wiesława Przyczyny [2011] *Pisownia słownictwa religijnego*, omówili oni wiele zagadnień poprawnościowych dotyczących ortografii, interpunkcji, fleksji, słowotwórstwa i składni leksykonu prawosławia.

Wariantywność (lub wariacja) – problem badawczy organizujący poniższe rozważania – jest właściwa wszystkim płaszczyznom języka. **Warianty językowe** definiowane są przez badaczy jako elementy językowe identyczne pod względem funkcjonalnym, chociaż różniące się formalnie. Warianty uznaje się za realizacje jednej jednostki językowej, która występuje w różnych, ale ekwiwalentnych postaciach [Polański 1999, 630].

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na wariantywność terminologii prawosławnej wynikającą z różnych dróg jej pochodzenia. Przedmiotem refleksji są formy wariantywne terminów jednowyrazowych w ich słowniko-

⁵ Dokumentację źródłową i chronologiczną rutenizmów sakralnych w polszczyźnie zawiera obszerny *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej* [Karpluk 2001].

⁶ Przykładem tego typu słownictwa jest termin *Pokrowa* [Karpluk 2010, 231].

⁷ Wariantywność i synonimia w obrębie terminologii prawosławia była rozpatrywana na przykładzie nazw określających stopnie i tytuły monastyczne [Citko 2021, 325–335].

⁸ Założenia leksykograficzne słownika, struktura artykułu hasłowego, źródła słownictwa, wybrane problemy poprawnościowe były przedmiotem licznych publikacji członków zespołu, por. m.in. [Czarnecka, Ławreszuk, Przyczyna 2018, 221–230; Charkiewicz 2018, 181–186; Ławreszuk 2018, 159–163; Rygorowicz-Kuźma 2020, 169–181; Kurianowicz 2020, 129–139; Makal, Misijuk 2021, 141–145].

wej (hasłowej) postaci zarejestrowane w SPTP. Za **warianty haseł** jedno-wyrazowych uznaje się w literaturze językoznawczej „ich postaci inne niż hasłowa, ale nieróżniące się od nich znaczeniem” [Żmigrodzki 2021, 21]. Chodzi tu zasadniczo o warianty *sensu stricto*, identyczne co do funkcji, ale mogące w niewielkim stopniu różnić się formalnie⁹. W uwagach dotyczących wariantów jednostki hasłowej autorzy SPTP podkreślają, że uwzględniane są „warianty fonetyczne (związane tylko z wymową) i odmienności słowotwórcze lub różnice fleksyjne” [Czarnecka, Ławreszuk, Przyczyna 2018, 224]. Relacje między formami wariantywnymi w omawianym słowniku określa wyraz *rzadziej*, będący „sygnałem analogicznym do kwalifikatora” [Czarnecka, Ławreszuk, Przyczyna 2018, 224]. Zwykle hasło zawiera dwie równoległe formy, np. *akatyist* *rzadziej* *akafist*, *molebien* *rzadziej* *molebień*. Postaci wariantywnych może być więcej, o ile funkcjonują one w uzusie, por. *Bogarodzica* *rzadziej* *Bogurodzica* *rzadziej* *Bogorodzica*, *stichirarion* *rzadziej* *sticherarion* *rzadziej* *sticherarz* *rzadziej* *stichirar*. Warianty rzadsze jako hasła niedefiniowane zawierają odesłania do pełnego artykułu za pomocą oznaczonego graficznie symbolu strzałki poprzedzającej wyraz (→), np. *plaszczénica* → *plaszczánica*. Potrzeba zastosowania odsyłaczy jest w pełni uzasadniona, ponieważ formy wariantywne nie zawsze występują w bezpośrednim sąsiedztwie, mogą być znacząco od siebie oddalone i rozpoczynać się od innej litery, np. *epitrachil* i *jepitrachil* [Czarnecka, Ławreszuk, Przyczyna 2018, 224]. W wersji elektronicznej słownika po kliknięciu w tak oznaczony wyraz następuje przekierowanie do jego artykułu hasłowego.

Struktura artykułu hasłowego słownika uwzględnia również segment obejmujący synonimy. W wielu przypadkach są to ciągi wyrazowe, a tworzące je leksemy pozostają względem siebie w relacji wariantywności¹⁰. Zależność taka jest sygnalizowana za pomocą kwalifikatora frekwencyjnego *rzad.* (rzadki), przy czym autorzy SPTP zastrzegają, że wobec braku szczegółowych badań frekwencyjnych ich ocena jest „oparta na obserwacji uzusu, konkretnych tekstów, nie zaś potwierdzana danymi liczbowymi” [Czarnecka, Ławreszuk, Przyczyna 2018, 226].

⁹ Warianty, które różnią się określoną cechą, np. chronologią, frekwencją, zasięgiem społecznym, zabarwieniem stylistycznym, stopniem ekspresywności, określane bywają mianem wariantów oscylacyjnych [Ruszkowski 2010, 132].

¹⁰ O skomplikowanych zależnościach między wariantywnością a synonimią wyrazów tworzących artykuł hasłowy świadczyć może hasło *mirnica*, w którym segment synonimów zawiera terminy: *rzad.* *miron* *rzad.* *chrzymal* *daw.* *rzad.* *myronal* *daw.* *rzad.* *mirofora* *daw.* *rzad.* *myrofora*. Na problem utożsamiania wariantów i synonimów przez niektórych badaczy zwraca uwagę M. Ruszkowski [2014, 53–62].

Egzemplifikację omawianej problematyki przynosi wyekscerpowany z SPTP materiał źródłowy. Zaprezentowano go w wyborze ze względu na znaczną liczbę udokumentowanych w słowniku form wariantywnych. Przywołany tylko częściowo materiał nie może stanowić podstawy do przeprowadzenia dokładnej statystyki, w związku z czym rezygnuje się z podawania szczegółowej frekwencji analizowanych w tekście form.

Por. *acedia* rzadziej *akedia* rzadziej *akidia*, *agiasma* rzadziej *hagiasma* rzadziej *hagiazma*, *agnoeta* rzadziej *agnoita*, *akatyist* rzadziej *akafist*, *akimita* rzad. *akoimeta* rzad. *akojmeta*, *allelujarion* rzadziej *allitujarion*, *analoj* rzadziej *analogion*, *antydor* rzadziej *antidor* rzadziej *antidoron* rzadziej *antydoron*, *antymins* rzadziej *antimins* rzadziej *antimension* rzadziej *antyminsion*, *apsyda* rzadziej *absyda*, *archidiakon* rzadziej *arcydiakon*, *artoforion* rzadziej *artofor*, *Bogarodzica* rzadziej *Bogurodzica* rzadziej *Bogorodzica*, *bogogłosnik* rzadziej *bohohłasnik*, *chirotesja* rzadziej *chirotezja*, *mirra* rzadziej *mira*, *deesis* rzadziej *deisis*, *dekanat* rzadziej *dziekanat*, *ekonomia* rzadziej *oikonomia*, *epitafion* rzadziej *epitafios*, *epitrachelion* rzadziej *epitrachil* rzadziej *jepitrachil*, *epitymia* rzadziej *epitemia*, *fietoń* rzadziej *felonion* rzadziej *felon*, *hermeneja* rzadziej *hermeneia*, *inditia* rzadziej *indition*, *ipakoj* rzadziej *ipakoi* rzadziej *hypakoe* rzadziej *hypakoi*, *subdiakon* rzadziej *hypodiakon* rzadziej *hipodiakon* rzadziej *ipodiakon*, *irmologion* rzadziej *hirmologion*, *ison* rzadziej *izon*, *kardiognoza* rzadziej *kardiognozja*, *katapetasma* rzadziej *katapietasma*, *katyzma* rzadziej *kafizma*, *maforion* rzadziej *maforium*, *minieja* rzadziej *minea* rzadziej *mineja*, *mirofora* rzadziej *myrofora*, *molebien* rzadziej *molebień*, *oktoich* rzadziej *oktoechos* rzadziej *oktoichos*, *omoforion* rzadziej *omofor*, *orarion* rzadziej *orar*, *horos* rzadziej *oros*, *panagiar* rzadziej *panagiarion*, *panagia* rzadziej *panagija*, *ponomar* rzadziej *panamar* rzadziej *paramonarz*, *paraklis* rzadziej *parakleza*, *pateryk* rzadziej *paterykon*, *pentekostarion* rzadziej *pentakostarion* rzadziej *pentikostarion*, *plaszczanica* rzadziej *plaszczenica*, *podriasnik* rzadziej *podrasnik*, *podsakosnik* rzadziej *podsakkosnik*, *polieleos* rzadziej *polijelej* rzadziej *polielej*, *prokimien* rzadziej *prokimennon* rzadziej *prokimien*, *proemion* rzadziej *proimion*, *rypida* rzadziej *rypidion*, *sakos* rzadziej *sakkos*, *serafin* rzadziej *seraf*, *starzec* rzadziej *starec*, *starowierca* rzadziej *starowier*, *staurofor* rzadziej *stauroforos*, *stawlenik* rzadziej *stawlennik*, *sticharion* rzadziej *stichar*, *stichira* rzadziej *stichera* rzadziej *stichera*, *stichirarion* rzadziej *sticherarion* rzadziej *sticherarz* rzadziej *stichirar*, *subdiakon* rzadziej *hypodiakon* rzadziej *hipodiakon* rzadziej *ipodiakon*, *synaksa* rzadziej *synaksis*.

Ogląd powyższego materiału z formalnego punktu widzenia pozwala stwierdzić, że zaświadczona w terminologii prawosławia wariantywność może przejawiać się na poziomie fonetycznym, fleksyjnym i słowotwórczym.

1. Jako warianty **fonetyczne** terminów traktowane są w tym opracowaniu wyrazy należące do tej samej części mowy, w których udokumentowana jest różna realizacja określonych głosek lub ich połączeń. Wariantowość fonetyczna w dużym stopniu jest konsekwencją odmiennych dróg zapożyczania leksemów. Jeśli przyjąć, że większość prawosławnych terminów ma swoje źródło w grece, to na ostateczny ich kształt w polszczyźnie duży wpływ miało pośrednictwo cerkiewnosłowiańskie / rosyjskie lub łacińskie.

Przejmowanie terminów przez medium łacińskie lub staro-cerkiewnosłowiańskie znalazło swój wyraz m.in. w zróżnicowanym substytuowaniu spółgłosek greckich, np. gr. ν oddane jako łac. *b* lub cs. *w*: *καταβασία* – *katabasja* – *katawasja*, gr. θ – łac. *t*, cs. *f*: *ἀκάθιστος* – *akatyśt* – *akafist*, *ἀνάθεμα* – *ἀνάφεμα* – *anatema*, *κάθισμα* – *katyźma* – *kafizma*. Inne spółgłoski adaptowane są regularnie, por. ν – *n*, δ – *d*, ρ – *r*: *ἀντίδωρο* – *antydor* – *antidor* – *antidoron* – *antydoron*; β – *b*, μ – *m*: *βῆμα* – *bima* – *bema*.

Duża liczba form wariantywnych odzwierciedla alternacje samogłoskowe wynikające z różnego substytuowania greckich samogłosek, np. gr. η – pol. *i/y* lub *e*: *ἀλληλουάριο* – *allelujarion* – *allitujarion*, *δικήριον* – *dikirion* – *dikerion*, *στιχηρόν* – *stichira* – *stychera* – *stichera*; gr. $\acute{\iota}$ – pol. *i/y*: *ἀντίδωρον* – *antydor* – *antidor*; gr. ϵ – pol. *e*: *ἀρχιερεύς* – *archijerej*, *μετόχιον* – *metoch* – *metochion*; gr. $\omicron\acute{\iota}$ – pol. *i* lub *oi/oj*: *ἀκοίμητος* – *akimita* – *akoimeta* – *akojmeta*; gr. υ – pol. *i/y*: *μυροφόρος* – *mirofora* – *myrofora*.

Adaptacji fonetycznej mogą towarzyszyć modyfikacje w strukturze wyrazów, prowadzące do redukcji niektórych ich elementów. Zwykle redukowane są morfemy wygłosowe, tj. końcówki fleksyjne grecozizmów. Dodatkowo struktura wyrazu może być zmieniona w wyniku metatezy sąsiednich sylab. Do najczęściej obserwowanych przekształceń towarzyszących adaptacjom fonetycznym terminów zaliczyć należy:

a) zanik sylaby śródgłosowej z nieakcentowaną samogłoską (synkopa), np. *archijerej* – *archirej* (gr. *ἀρχιερεύς*).

b) zanik sylaby wygłosowej (apokopa), por. *analoj* – *analogion* (gr. *ἀναλόγιον*); *antydor* – *antidor* – *antidoron* – *antydoron* (gr. *ἀντίδωρον*); *antymins* – *antimins* – *antimension* – *antyminsion* (gr. *ἀντιμῆσιον*); *artoforion* – *artofor* (gr. *ἀρτοφόριον*); *metoch* – *metochion* (gr. *μετόχιον*); *oktoich* – *oktoechos* – *oktoichos* (gr. *ὀκτώηχος*); *orarion* – *orar* (gr. *ὀράριον*); *panagiar* – *panagiarion* (gr. *παναγιάριον*); *pateryk* – *paterykon* (gr. *πατερικόν*); *praksapostol* – *praksapostolos* (gr. *πραξαπόστολος*); *sticharion* – *stichar* (gr. *στιχάριον*); *typikon* – *typik* (gr. *τυπικόν*).

c) zanik sylaby śródgłosowej + metateza w śródgłosie + zanik sylaby wygłosowej (apokopa), por. *ponomar* – *panamar* (gr. *παραμονάριος*).

Alternacje fonetyczne ujawniają się również w wariantach rodzimych terminów. Do najczęściej obserwowanych należą oboczności samogłoskowe *a : u : o* (*Bogarodzica – Bogurodzica – Bogorodzica*), *a : e* (*plaszczanica – plaszczenica*) oraz spółgłoskowe, np. *g : h* (*bogogłosnik – bohohłasnik, igumen – ihumen*), *n : ń* (*molebien – molebień*), *r' : r* (*podriasnik – podrasnik, starzec – starec*). Notuje się ponadto przypadki usuwania zgeminowanych spółgłosek, por. *podsakosnik – podsakkosnik*.

2. Za warianty **fleksyjne** uznaje się tu formy odmiany wyrazów należących do tej samej części mowy, w których występują różne końcówki, chociaż gramatycznie formy te wyrażają to samo, por. *agapa, agape* (gr. ἀγάπη). Para terminów *jurodiwy – jurodiwyj* obrazuje dostosowanie wygłosu substantywizowanego przymiotnika w języku cs./ros. do paradygmatu polskiego (odmiany rodzaju męskiego).

3. Jako warianty **słowotwórcze** traktuje się wyrazy występujące w dwóch lub więcej postaciach zróżnicowanych budową słowotwórczą, ale nieróżniące się znaczeniowo i należące do tej samej części mowy. Jednostki takie mogą zawierać odmienne morfemy słowotwórcze o podobnej funkcji:

a) sufiksy, np. *allelujarion – alleluariusz – allitujarion* (w stosunku do gr. ἀλληλουάριον w jednej z form wariantywnych pojawia się polski formant *-usz*); *akatystarz – akafistnik* (wariantem spolonizowanej formy *akatystarz* jest postać z cs. głosek *f* oraz formantem *-nik*); *daronosica – daronośnica* (oba terminy są kalkami gr. ἀροφόριον, utworzonymi za pomocą formantów *-ica, -nica*); *assist – asystka* (jeśli termin *assist* traktować jako zapożyczenie z formantem zerowym (ang. *assist*), to *asystka* jest zaadaptowanym fonetycznie wariantem słowotwórczym z przyrostkiem *-ka*). Jako warianty słowotwórcze należy traktować rodzime leksemy *starowierca* (przyrostek *-ca*) – *starowier* (formant zerowy).

W grupie wyrazów o wariantywnych sufiksach można zaobserwować również zjawisko zmiany wygłosu terminu greckiego pod wpływem cerkiewnosłowiańskim, por. *polieleos – polijelej – polielej* (wygłos terminu gr. πολυέλεος, zmieniony pod wpływem cs. na *-ej*, por. полївелѣй); *trikirion – trikirij* (wygłos terminu gr. τρικέρριον, τρικήριον zmieniony pod wpływem cs. na *-ij*, por. трикірїй).

b) prefiksy, por. *archidiakon – arcydiakon* (gr. ἀρχιδιάκονος); *subdiakon – hypodiakon – hipodiakon – ipodiakon* (gr. ὑποδιάκονος).

Terminy tej grupy określa się nieraz jako warianty morfologiczne, tj. formy wyrazów, które ze względu na inny skład morfemowy są różnymi realizacjami tej samej funkcji gramatycznej. W obu przypadkach wspólnofunkcyjność jest właściwa morfemom fleksyjnym (kończówkom) lub słowo-

twórczym (sufiksom, prefiksom) [Wierzbicka 1986, 390]. W parze wariantowych terminów *subdiakon* – *hipodiakon* na oznaczenie ‘podległości, zależności’ użyto dwóch różnojęzycznych morfemów o tym samym znaczeniu: łac. *sub* ‘pod’ i gr. *hypó* ‘pod’ [Tokarski 1980].

Przedstawione wyżej spostrzeżenia na temat wariantów jednostek hasłowych w SPTP mają charakter ogólny i nie wyczerpują problemów wariantowości leksyki polskiego prawosławia. Poza obszarem obserwacji pozostały m.in. zagadnienia wariantowości związków frazeologicznych typu *dzieśięć przykazań* – *dziesięcioro przykazań*, *eros Boży* – *eros Boski*, *Ciało Chrystusa* – *Ciało Chrystusowe*. Analiza skupiona na aspektach formalnych wariantów jednowyrazowych pozwoliła stwierdzić, że największą frekwencją odznaczają się jednostki leksykalne zaświadczone przekształcenia fonetyczne pożyczek greckich lub cerkiewnosłowiańskich (alternacje spółgłoskowe, samogłoskowe), np. *katabasja* – *katawasja*, *katyzma* – *kafizma*, *akimita* – *akoimeta* – *akojmeta*, uzupełnione niejednokrotnie modyfikacjami w obrębie struktury wyrazów (redukcja sylab wygłosowych, śródgłosowych), por. *oktoich* – *oktoechos* – *oktoichos*, *archijerej* – *archirej*. Mniej liczna jest grupa terminów dokumentujących oboczności słowotwórcze, głównie sufiksalne, np. *akatystarz* – *akafistnik*, sporadycznie prefiksalne (*archidiakon* – *arcydiakon*), którym mogą towarzyszyć alternacje fonetyczne. Zaświadczona w SPTP wariantowość terminów tworzących leksykon polskiego prawosławia odzwierciedla jego zróżnicowanie genetyczno-źródłowe (greka, cerkiewnosłowiański, języki wschodniosłowiańskie, polszczyzna) i jest przejawem procesów adaptacyjnych dostosowujących obce elementy leksykalne do systemu języka polskiego.

Wykaz skrótów

cs.	– cerkiewnosłowiański	pol.	– polski
gr.	– grecki	ros.	– rosyjski
łac.	– łaciński		

Literatura

- Charkiewicz J., 2018, *Opracowanie listy źródeł „Słownika polskiej terminologii prawosławnej”*, „Elpis” nr 20, s. 181–186.
- Cienkowski W., 1964, *Ogólne założenia metodologiczne badania zapożyczeń leksykalnych*, „Poradnik Językowy” z. 10, s. 417–429.

- Citko L., 2021, *Mnich, schimnich, hieromnich... O nazwach stopni i tytułów monastycznych w polskiej terminologii prawosławnej*, [w:] *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, Seria V: Mistycyzm i monastycyzm w literaturze, kulturze i języku Słowian, red. L. Citko i J. Ławski, Białystok, s. 325–335.
- Czarnecka K., Ławreszuk M., Przyczyna W., 2018, „*Słownik polskiej terminologii prawosławnej*” – struktura artykułu hasłowego, „*Elpis*” nr 20, s. 221–230.
- Karpluk M., 2001, *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, Kraków.
- Karpluk M., 2010, *Z prawosławnego słownictwa ruskiego w polszczyźnie XVI wieku*, [w:] *Staropolskie studia językoznawcze*, Kraków, s. 227–233.
- Kostiuczuk J., Tofiluk J., Ławreszuk M., Misijuk W., Charkiewicz J., 2016, *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej*, Białystok.
- Kurianowicz M., 2020, *Cerkiewnosłowiańska wersja „Słownika polskiej terminologii prawosławnej”*. *Zasady graficzno-ortograficzne*, „*Linguodidactica*” t. XXIV, s. 129–139.
- Ławreszuk M., 2018, *Polska terminologia prawosławna – analiza stanu obecnego*, „*Elpis*” nr 20, s. 159–163.
- Makal G., Misijuk W., 2021, *Zarys problematyki obcojęzycznych odpowiedników wyrazów hasłowych „Słownika polskiej terminologii prawosławnej”*, „*Elpis*” nr 23, s. 141–145.
- Polański K. (red.), 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Przybylska R., Przyczyna W., 2011, *Pisownia słownictwa religijnego*, Tarnów.
- Ruszkowski M., *Wariancja rzeczowników w Nowym słowniku poprawnej polszczyzny PWN*, 2010, „*Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*” nr 17 (37), s. 131–138.
- Ruszkowski M., 2014, *Typy wariantywności w języku polskim*, „*Respectus Philologus*” nr 25 (30), s. 53–62.
- Rygorowicz-Kuźma A., 2020, *O normatywizacji pisowni polskiej terminologii prawosławnej (na przykładzie zapożyczeń cerkiewnosłowiańskich) – wybrane zagadnienia*, „*Roczniki Humanistyczne*” t. LXVIII, z. 6, s. 169–181.
- SPTP – 2022, *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*, red. ks. W. Przyczyna, K. Czarnecka, ks. M. Ławreszuk, Białystok.
- Tokarski J., 1980, *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa.
- Walczak B., 1999, *Zapożyczenia leksykalne: teoria i metodologia badań*, [w:] *Poliszczyna północno-wschodnia*, cz. II, red. B. Nowowiejski, Białystok, s. 96–107.
- Walczak B., 2010, *Swoistość zapożyczeń z języków blisko spokrewnionych (na przykładzie zapożyczeń czeskich i wschodniosłowiańskich w języku polskim)*, „*Linguistica Copernicana*” nr 2 (4), s. 189–199.
- Wierzbička E., 1986, *Pojęcie synonimii składniowej*, „*Poradnik Językowy*” z. 6, s. 388–393.

Żmigrodzki P., 2021, *Wielki słownik języka polskiego PAN. Zasady opracowania* (wydanie piąte), Kraków, [online], https://r.search.yahoo.com/_ylt=AwrLFMdw3.RifSEASQQzhgx.;.yлу=Y29sbwNpcjIEcG9zAzMEdnRpZAMEc2VjA3Ny/RV=2/RE=1660243953/RO=10/RU=https%3a%2f%2fpliki.wsjp.pl%2fzasady_opracowania_wsjp.pdf/RK=2/RS=bAaRTnAcg2pACRla21KoFTV5U9g-pdf [11.08.2022].

FROM THE ISSUES OF THE LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF POLISH
ORTHODOX TERMINOLOGY – THE VARIABILITY OF ENTRY WORDS

ABSTRACT

Key words: Orthodoxy, religious terminology, language variant

The article is devoted to the problems of variationality in the lexicographic description of the terms of Polish Orthodoxy. On the basis of existing definitions of linguistic variants and keyword variants, the variants of words forming entries in the Dictionary of Polish Orthodox Terminology are discussed. The dictionary was compiled by a team of theologians and linguists at the Faculty of Philology of the University of Białystok. The analysis of the source material shows that the variant nature of the terms is revealed at the phonetic, inflectional and word-formation levels. These phenomena are a manifestation of the richness of the Orthodox lexicon, genetically diverse and documenting the multiplicity of ways of borrowing the terms that make it up (Greek, Old Church Slavonic, East Slavic languages, Polish).